

ZIYO GO'KALP FALSAFASIDA AXLOQ VA METAFIZIKANING ALOQADORLIGI

*Xamdamov Erkin Ibodullayevich, "ALFRAGANUS UNIVERSITY"
nodavlat oliy ta'lim tashkiloti Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi*

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ МОРАЛЬЮ И МЕТАФИЗИКОЙ В ФИЛОСОФИИ ЗИЁ ГОКАЛЬПА

*Xamdamov Erkin Ibodullayevich, преподаватель кафедры
социальных наук негосударственной семейной
образовательной организации «УНИВЕРСИТЕТ
АЛЬФРАГАНУС»*

THE RELATIONSHIP BETWEEN MORALITY AND METAPHYSICS IN THE PHILOSOPHY OF ZIYO GOKALP

*Khamdamov Erkin Ibodullayevich, Teacher of the Department of
Social Sciences of the non-governmental educational organization
"ALFRAGANUS UNIVERSITY"*

Tel: +99899 517-34-87

e-mail:

hamdamoverkin5@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0761-964X>

Annotatsiya: Mazkur maqolada axloq va metafizika sarlavhasi ostida Go'kalpning ijtimoiy va siyosiy ta'limotlari nafaqat tahliliy, balki axloq falsafasi asosidagi me'yoriy elementlarni ham o'z ichiga oladi. Go'kalp axloq mavzusini yaxshilik qilish g'amxo'rliqi haqiqatni izlash tashvishidan oddiyroq ko'rilmaligi bilan izohladi. Jamiyatdagi mavjud axloq odamlar uchun yetarli bo'lmasligini, ilmiy axloq zarurligini ta'kidlagan.

Kalit so'zlar: Ziygo'kalp, falsafa, g'arb faylasuflari, mantiq, axloq, metafizika, e'tiqod.

Аннотация: В этой статье под названием «Этика и метафизика» социально-политическое учение Гокалпа включает не только аналитические, но и нормативные элементы, основанные на моральной философии. Гокалп объяснил тему морали тем, что забота о добре не рассматривается как более простая, чем забота о поиске истины. Он подчеркнул, что существующей в обществе этики людям недостаточно, необходима научная этика.

Ключевые слова: Зия Гокалп, философия, западные философы, логика, этика, метафизика, вера.

Abstract: In this article, under the heading of ethics and metaphysics, Gokalp's social and political teachings include not only analytical, but also normative elements based on moral philosophy. Gokalp explained the subject of ethics by saying that the concern for doing good is not seen as simpler than the concern for seeking truth. He emphasized that the existing morality in society is not enough for people, and that scientific ethics is necessary.

Key words: Ziygo'kalp, philosophy, western philosophers, logic, ethics, metaphysics, belief.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Ziygo'kalp o'zining axloqiy falsafasini o'rnatar ekan, yana bir muhim masalaga e'tibor qaratdi, bu borada o'zi muhim deb bilgan mutafakkirlarning fikrlarini o'rgandi va o'z fikrini, qayerda turganligiga oydinlik

kiritdi. Bu masala axloq va metafizika munosabatlarining tabiatidir. Axloq-metafizika munosabati umuminsoniy, ya'ni barcha jamoalar va barcha axloqiy falsafalar uchun muhim bo'lsa-da, Go'kalp yashagan hududda ayniqsa u yashagan millat uchun

nihoyatda muhimdir. Chunki turklar asrlar davomida islom olamining eng muhim vakillaridan biri hisoblanib kelgan xalq sifatida o'z axloqlarini va yaxshilikni din buyurgan va hukm qilganlar doirasida belgilab kelganlar. Ular o'z burchining mohiyatini tushunishga, boshdan kechirishga harakat qildilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS). Ziyo Go'kalpning fikricha, ko'pincha aksi da'vo qilinsada, metafizik taxminlar, yer yoki samoviy e'tiqodlar axloq va xulq-atvor bilan juda bog'langan va bu metafizik taxminlar axloq va xulq-atvorga juda kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bunga u keltirgan dalil shundan iboratki, har bir inson o'z atrofida falsafiy va diniy e'tiqodi o'z xatti-harakati va axloqini boshqaradigan odamlar borligini kuzatadi [1]. Masalan, deydi u, "Hamma narsa peshonamizga yozilgan" yoki "Inson butunlay ozoddir" degan e'tiqodlar insonning harakatlariga ta'sir qilmaydi. Xuddi shunday, "Olamda mavjud bo'lgan hamma narsa tasodifan yuzaga keladi" yoki "Koinot aqliy kuchga bo'ysunadi" degan e'tiqodlarning ham axloq va amallarga ta'sirini inkor etib bo'lmaydi.

Go'kalpning fikricha, axloq va metafizika o'rtasidagi munosabatning mavjudligi metafizika va fan o'rtasidagi munosabatning mavjudligiga o'xshamaydi. Ikkalasini hech qachon bir-biri bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Buning sababi, deydi Go'kalp, ilmning maqsadi bilan axloqning maqsadi boshqacha [1]. Darhaqiqat, ilmning maqsadi – ilm, bilish; Axloqning maqsadi harakat qilishdir. O'z metafizik e'tiqodlarini ilmiy faoliyatda aks ettirish noto'g'ri, chunki erishmoqchi bo'lgan narsa hech qanday metafizik e'tiqodlar bilan poklanlanmagan bilimdir. Biroq, metafizik taxminlar, ya'ni (yer yoki samoviy) e'tiqod, insonning xatti-harakati va har qanday vaziyatda qilgan ishlariga ta'sir qiladi.

Bu, albatta, siz to'g'ri va noto'g'ri deb hisoblagan narsangizga ta'sir qiladi. Shu sababli, Go'kalpning fikricha, axloq falsafasi bilan shug'ullanayotganda metafizik taxminlarning ta'sirini inkor etish, e'tiborsiz qoldirish o'rinli emas. Boshqa tomondan, falsafa tarixi o'rganilganda, Kantgacha bo'lgan barcha axloq faylasuflari axloq va metafizikani birlashtirganlar [1:732 va 3:142]. Masalan, u aytadi: "Aflotunning butun axloqi Pifagor tomonidan ilgari o'rnatilgan maksimal darajada mavjud; Stoiklarning axloqiy tushunchasi

ularning koinot haqidagi metafizik tushunchasidan mantiqiy ravishda kelib chiqadi va Spinoza metafizikaga oid asosiy asarini "Axloq" deb atagan [1]. Demak bundan ko'rinadiki axloqning avloddan-avlodga o'tishi va bu bo'yicha qadimgi tarixiy davrga borib taqalishini ko'rishimiz mumkin.

Go'kalpning ta'kidlashicha, barcha faylasuflar, Kantgacha, axloq va metafizikani farqlagan [1]. Uning fikricha, Kant metafizika va axloqni, garchi ular bir-biridan ajratmagan bo'lsa-da, ularni bir-biridan ajratib, an'anaviy axloq tushunchasidan butunlay uzoqlashdi. Biroq, barcha sa'y-harakatlariga qaramay, u o'zi qurgan axloqni to'ldirish uchun o'z tizimiga ba'zi aksiyomalarni kiritishi kerakligini tushundi va o'zida mavjud bo'lgan erkinlik, ruhning o'lmasligi va Xudo kabi metafizik taxminlarni kiritishi kerak edi.

MUHOKAMA(OBSUJDENIYE/DISCUSSION) Go'kalpning fikricha, Kantdan keyin "Axloq va metafizika o'rtasida bog'liqlik bormi?" degan savol tug'iladi. U endi "Axloq va metafizika o'rtasidagi munosabat qanday bo'lishi kerak?". Demak, endi "Axloq butunlay metafizikaga bo'ysunishi kerakmi?" yoki "Axloqni iloji boricha metafizika ta'siridan olib tashlashga harakat qilish kerakmi?" degan savol tug'iladi. Munozaralar bo'lib o'tdi. Go'kalpning fikriga ko'ra, Kantdan keyingi g'olib yondashuv ikkinchi yondashuvdir.

Chunki, deydi u, Dekart bizga eng mantiqiy yo'lni ko'rsatgan, ya'ni eng mantiqiy yo'l eng ma'lumdan boshlanib, eng kam ma'lumga qarab harakat qilishdir, shuning uchun axloq uchun bu yo'ldan borish kerak. Uning fikricha, axloqning qandaydir qorong'u nuqtalari bo'lsa-da, u metafizikaga qaraganda ancha ochiq va murosali sohadir.

Masalan, ruh va Xudoning tabiati noma'lum bo'lsa ham, biz yashayotgan jamiyat oldidagi burchlarimizni bilish kerak. Aslida, metafizik yoki diniy taxminlardan voz kechilgan taqdirda ham, axloqiy taxminlar o'z kuchini to'liq tark etmaydi. Dinsizlar ham pok bo'lishi mumkin, ba'zan esa aksincha, dindorlar nopok bo'lishi mumkinligi bunga dalildir. Boshqa tomondan, metafizikaga bo'ysunadi.

Qolaversa, Alloh taoloning sifatleri va insonning Alloh oldidagi vazifalari haqida so'z yuritdi. U Paskalning Xudo haqidagi bilimga erishish haqidagi sodiq qarashlariga ergashdi va g'oyalarni ilgari surgan Paskal, "Xudoni his

qiladigan aql emas, yurakdir. Bu iymonning ma'nosidir" [1]. U Xudoga erishish aql bilan emas, qalb bilan, ya'ni iymon bilan bo'lishini isbotlab berdi. Ziya Go'kalp, ruhning o'lmasligi mavzusida ham fikrlarini bildirdi. U bu masalani hal qilishda Bergson va Uilyam Jeyms g'oyalariidan foydalangan holda ruhning o'lmasligi haqidagi g'oyalarni ilgari surdi. U metafizik dalillar, spinozistik dalillar va axloqiy dalillarni baholash orqali ruhning o'lmasligini muhokama qildi.

NATIJA(LAR) (РЕЗУЛЬТАТ(Ы)/RESULTS).

Falsafa tabiatning ichki qiyofasini metafizikaning predmeti sifatida belgilab berdi. Fanlar ko'rinadigan mavjudotlar haqida gapirsa, falsafa ham bu ko'rinadigan mavjudotlarning haqiqatini tushunish uchun metafizika haqida gapirishga majbur edi. Metafizika dastlab inson qalbidan boshlanib, fan bilan kesishgan joylarda ongli hodisalarning manbasini tekshirdi. Metafizika fanining sukut saqlashga majbur bo'lgan joyidan boshlab, u subyekt va obyekt subyektlariga murojaat qildi. Metafizika predmetlarning ongdagi aksi bilan shug'ullanar ekan, ularning kelib chiqishi ong ekanligini ham his qiladi. Fanlar ko'rinadigan mavjudotlarni tekshirishda materialistik nuqtai nazarga ega bo'lsa-da, metafizika ko'rinadigan mavjudotlar ortidagi ko'rinmas haqiqatga murojaat qilib, idealistik yo'lni tortdi. Fanlar moddiy determinizm va rivojlanishni ochib bersa, metafizika ruhiy determinizm va rivojlanish bilan shug'ullanadi. U metafizik miqdorlar kabi sifatlar ham determinizm va rivojlanishni keltirib chiqarishi mumkinligini tekshirdi. Metafizika ham fanlar kabi tajribaga nisbatan ijobiy xususiyatga ega bo'lgach, u falsafadan ajralib, falsafa o'ziga yangi yo'nalish chizishga majbur bo'ldi. Shu tariqa falsafa o'zining qadriyat xazinasini topdi. Qiymat miqdoriy jihatdan oshmaydi yoki kamaymaydi, sifat kabi faoliyatsiz ham emas. Qiymat – bu kerakli yetuklikka erishgan sezilarli tabiatdir. Uning tabiatining bu tabiati tashqi mavjudlikka ega bo'lmasa ham, uning ongida mavjudligi yetarlidir. Bu samarali g'oya va kuchdir. Bu g'oya va kuch avvalo ongda boshlanib, keyin ma'naviy o'zlikni, so'ngra tashqi voqelikni egallaydi. Falsafa o'zi qadrlaydigan narsalarga zid bo'lmasa, ideallarni fan va metafizikaga mos keladigan tarzda anglatadi va baholashga majburdir. Go'kalpning fikricha, u fanlarning onasi bo'lib, umumiy mantiqdan iborat bo'lgan, lekin keyinchalik metafizikaga aralashib, umumiy estetika sifatida

qaralgan. Ammo bugun o'z sohasiga chekingan falsafa siyosiy, huquqiy va ma'naviy qadriyatlarni qadrlash vazifasini o'z zimmasiga oldi. Bugungi kunga kelib, falsafa umumiy axloq sifatida qaraladi. Bugungi falsafaning usuli kashfiyot va tahlil emas, balki qadrlash va namoyish etishdir [2]. Darhaqiqat bugungi kunda axloqiy qadriyatlar keltirishi mumkin bo'lgan zararlardan ham xabardor bo'lishi kerak. Masalan, axloq butunlay metafizika yoki diniy asoslarga tayangan bo'lsa, bu e'tiqodlar yo'qolishi yoki tark etilishi bilanoq ular bilan birga axloqiy e'tiqodlar ham yo'q bo'lib ketishiga to'g'ri keladi va bunday holat katta ofatlarga moyil bo'lar edi. Shu sabablarga ko'ra, Go'kalp axloqning metafizika ta'sirida ekanligini qabul qilsa-da, metafizik elementlarga asoslangan axloqiy fikrdan iloji boricha qochish kerak degan fikrda bo'lganligini asarlaridan ko'rishimiz mumkin.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Go'kalp nazariy g'oyalarni ilgari suruvchi faylasufdan ko'ra amaliy maqsad bilan jamiyat muammolariga yechim topishga harakat qiladigan mutafakkir faylasufdir. O'sha milliy tuyg'ular, tarixiy ong, fan, falsafa, sotsiologiya, iqtisodiyot va hokazo. U e'tibor bergan ko'p qirrali mutafakkir edi. Go'kalp bilimni ikkiga ajratganligi, ijodiy bilim va yaratgan bilim, ijodiy bilim haqiqatlarni tadqiq qilishda fan tomonidan qo'llaniladigan faol usullardir. Yaratilgan bilim – bu ijodiy bilim orqali kashf etilgan barcha bilimlar hisoblanadi. Go'kalpning falsafasi axloq va metafizika o'rtasidagi farqdan kelib chiqib, tarbiya va axloq sarlavhalari ostida muhokama qilinadi. Ta'limning maqsadi "milliy shaxslar"ni tarbiyalashdir. O'qitish esa shaxsning o'zining kosmik muhitiga moslashishi bilan bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References)

1. Go'kalp Ziya. Felsefe Dersleri. Sad. ve Yay. Haz.: Ali Utku-Erdoğan Erbay. Çizgi Kitabevi. Konya, 2006.
2. Go'kalp Ziya. "Bugünkü Felsefe". Makaleler II. Haz.: Süleyman Hayri Bolay. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1982. ss. 1-7.
3. Go'kalp Ziya. Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I. Haz.: Rıza Kardaş. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul, 1997.
4. Ülken Hilmi Ziya. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Ülken Yay, İstanbul, 1994.